

VRH DOLINARJEVE SPOMENISKE PLASTIKE

(Ob odkritju spomenika streljanim talcem v Kraljevu)

Z atributi »vrh«, »kulminacija« in podobno bi morala biti kritika po pravici le malo radodarna, na splošno kar se da oprezna, toda v Dolinarjevem primeru, ko gre za najpomembnejšo umetniško stvaritev iz pravkar zaključene obdobja »kiparsko prečiščenega realizma« in ko smo doživeli odkritje enega najmonumentalnejših spomenikov narodnoosvobodilnega boja v naši državi, sem, mislim, upravičeno označil spomenik v Kraljevu kot vrh umetnikovih prizadevanj, kar zadeva spomeniško plastiko.

Spomenik zasluži zaradi mesta, ki ga zavzema v umetnikovem razvoju po osvoboditvi, podrobnejšo študijsko analizo in mnogo več pozornosti, kakor je navadno posvečamo delom te vrste. Današnje skromno opozorilo naj velja kot vzpodbuda za obširnejše in izčrpnjše tolmačenje Dolinarjeve mojstrovine, naj služi kot obvestilo javnosti, zlasti domači, ki o postavitvi Dolinarjevega spomenika streljanim v Kraljevem bržkone še ni bila obveščena. Res je, zaradi daljave nam je ta spomenik na jugu Šumadije od rok. Tudi pričujoči opis zato ne more biti popoln.

Povsem razumljivo je, da se je problematika sodobnega kiparstva obravnavala s posebnim ozirom na našo aktualno tematiko, ki je postavljala kiparjem, tako starejšim kakor mlajšim, čisto nove, posebne naloge. Kmalu po osvoboditvi se je utrdilo prepričanje, da pot do zares kvalitetnih rešitev ne bo lahka, da bo vrednost konjunkturalnih šablonskih izdelkov zelo povprečna, če ne celo dvomljiva, da bo mogoče zahtevnejša naročila zaupati samo izvirnim, preizkušenim, umetniško zanesljivim osebnostim. Na ta način je nastala

vrsta zares vrednih, vsebinsko in oblikovno tehtnih rešitev, in to z različnimi sredstvi, kot plod raznovrstnih, toda umetniško dognanih zamisli. Kjer se združujejo kiparski, arhitektonski, pejzažni in urbanistični činitelji (skladnost z okoljem) v smiselno urejen organizem, tam ne more biti dvoma o uspelosti prostorno-plastične realizacije spomenika, pa naj pripada kiparjevo stilno pojmovanje tej ali oni smeri, realizmu ali ekspresionizmu. Navsezadnje je moralo zmagati načelo splošne in brezkompromisne umetniške kvalitete, kriterij, ki se formalno ni mogel opirati na nobeno izmed »programskih« šol, ne da bi

postal enostranski in ozek, tog in opredeljen. Pri tem razvoju pa je imela vse doslej, vsaj kar zadeva spomeniško plastiko narodnoosvobodilnega boja, pomemben delež realistična figuralna plastika tako na domačih tleh (n. pr. Urh pri Ljubljani — Zdenko Kalin in Karel Putrih) kakor tudi izven Slovenije (Dolinarjeve kompozicije: Borba jugoslovanskih narodov v NOB, 1948—1949, bron, relief, 20 × 0,9 m, palača CK ZKJ; Spomenik padlim v NOB, 1951, bron, 5 m v., Djakovica; Spomenik padlim v NOB, 1952, bron, 1,25 × 50 m, Prijepolje; Spomenik streljanim talcem, 1950—1959, bron, 3,30 × 9 m, Kraljevo).

Brez bogatejše tradicije in tako rekoč čez noč se je znašlo pred nalogami nove spomeniške figuralike tudi slovensko kiparstvo, ki je imelo v Dolinarju l. 1945 edinega preizkušenega tvorca za spomeniško in arhitekturno plastiko, kiparja, ki je bil dorasel zahtevam najmonumentalnejšega formata. Dolinarju lastno vživljanje v teme heroične in nacionalne vsebine se družijo s potenciranjem izrazne forme, z velikopotezno razgibano kompozicijo mas, s podreditvijo stiliziranih detajlov trdno povezani arhitektoniki celote, z občutjem, kakršno je prevladovalo samo še v najbujnejših dobah emfatičnega baroka. In

v resnici, tudi naš spomenik v Kraljevu je pristen izraz Dolinarjevega tako tipično poduhovljenega patosa, izraz najslikovitejše, toda plastično transponirane razgibanosti, saj ponazarja apoteozo veličastne drame našega človeka, veličino najbolj usodnih trenutkov naše zgodovine. To ni anekdotsko, zgolj psihološko ilustriranje slučajno fiksanega dogodka iz nečloveškega pokola v Kraljevu in Kragujevcu jeseni leta 1941. — čeprav je ta predobro znana tragedija bila neposreden povod umetnikovi likovni zasnovi, — marveč je monumentalizacija posplošenega, občečloveškega, naravnost nadčasovno ovekovečenega dogajanja v najbolj napetih trenutkih osvobodilnega boja in žrtvovanja. Ne rekonstrukcija individualnih okoliščin, pač pa splošno pričevanje mučeništva in junaštva, ki se je neštetokrat ponavljalo in ki je pomenilo bistvo ljudskega upora in revolucionarnega boja v Jugoslaviji nasploh. Tudi v tem primeru so bili streljani študentje in delavci, intelektualci in kmetje, odrasli in otroci, možje in žene: kipar upodablja hrabro skupino talcev, kakor se je znašla v zadnjih trenutkih pred streljanjem. Karakteristično za nastanek tega najpomembnejšega in tudi najobsežnejšega Dolinarjevega spomenika pa je ravno dejstvo, da je nastal *spontano in ne po naročilu*, da sega njegov idejni zarodek že v leta osvobodilnega boja, da je nastajal, rasel in se razvijal v umetnikovi domišljiji že mnogo prej, skoraj deset let prej, preden je dobil svojo dokončno obliko in preden je bil odlit (1948—1950). Številni osnutki in skice detajlov potrjujejo njegovo zgodnjo zasnovo, lahko pa bi napolnili posebno razstavo samo s pripravljalnimi deli, kajti Dolinarjeva retrospektivna razstava ob petinšestdesetletnici rojstva v Moderni gareliji v Ljubljani leta 1958 (maja-junija) je lahko podala razmeroma skromno in samo fragmentarno podobo o kiparjevem zorenju.

kar zadeva spomeniško in arhitekturno plastiko, čeprav predstavlja ta večino umetnikove dejavnosti (vsaj v najbolj značilnih razvojnih obdobjih).

Spomenik v Kraljevu, Dolinarjevo največje delo po osvoboditvi (petnajst 3,30 m visokih figur na 9 m dolgem podstavku z 1,35 m debelo plintho), je bil prvotno namenjen za spomenik »Streljanim« v Jajincih pri Beogradu, kjer je bilo ustreljenih 80.000 talcev. Tako navaja zadevne podatke n. pr. še tudi uvodno besedilo kataloga Dolinarjeve retrospektivne razstave leta 1958: »Danes stoji še vedno neodkrit in je začasno na kraju streljanja, na bivšem vojaškem strelišču nekaj kilometrov od Beograda proti Avali« (Ciril Velepič, Lojze Dolinar-Monografska skica). Za razstave velja ta spomenik še kot spomenik za Jajince, toda medtem je prišlo na pobudo nekaterih beograjskih krogov do formalnega natečaja za »spomenik v Jajincih« (spomenik in ureditev okolja). Prvo nagrado in izvedbo so prejeli kipar Kosta Angeli-Radovani (Zagreb), ing. arch. Zdenko Kolacio (Zagreb) in ing. arch. Zdenko Sila (Reka), in to za projekt, v katerem prevladuje čisto arhitektonska osnova, gmota materiala, sam prostor obsežno reguliranega spomeniškega terena: v središču nasadov in poti je z masivnimi zidovi obzidan in zgoraj odprt pravokoten prostor, v nišah notranjih sten pa bi bili vidni rustičnoarhaično obdelani bloki ležečih figur kot simboli padlih žrtev. Polabstraktno pojmovana plastika naj tvori s kiklopsko zidno arhitekturo eno samo malo razčlenjeno celoto (tip nekakšnih arhaično primitivnih mavzolejev). Zamisel je dovolj nekonvencionalna, nenavadna, moderna glede na izrazne elemente arhitekture, ki se ji »plastika« popolnoma podreja, tako da ta ne tvori nobenega »krasilnega dodatka«. O projektu se je obširno razpisalo zagrebško glasilo »Čovjek i prostor« (1958).

Dolinarjev skupinski figuralni spomenik ima torej čisto drugačno izhodišče, poudarjena je figuralika, klasično izrazilo spomeniškega oblikovanja; človeška figura je merilo in središče, ki se mu vse ostalo podreja, je alfa in omega

vsega snovanja. Značilno pa je pri tem dejstvo, da je beograjska žirija odklonila Dolinarjev spomenik med drugim tudi zato, ker se ji je zdel preveč »baročen«, za srbsko okolje nekoliko tuj (preveč »alpski« in premalo »dinarski«?). Kakor se niso odrekli svojemu čustvovanju niti Michelangelo niti Meštrović niti Rodin niti Bourdelle (kiparji sorodno razgibane slikovitosti in ekspresivnosti), tako se odraža tudi v slehernem Dolinarjevem delu, v vsem njegovem osebnem načinu, najbolj tipična komponenta slovenske umetnostne

tradicije, ki jo opazamo, bodisi v vodilnih delih bodisi v ljudski umetnosti, tako v gotiki kakor v baroku: čut za igrivost slikovito prepletenih linij, veselje do dekorativnih in slikovito razgibanih form (nekaj, kar lahko na tistem oporeka funkcionalnosti in tektoniki, seveda ne vselej). V sleherni umetnikovi razvojni fazi čutimo navzočnost rahlega baročnega razpoloženja, včasih več, včasih manj, navdih, ki je očiten že v pozni gotiki in ki je živ preko baroka vse do Dolinarjeve (Napotnikove, T. Kosove, Goršetove, Kalinove, Putrihove,

Smerdujeve) senzibilnosti za sorazmerno dekorativno stilizacijo form. Isto velja za slikarstvo. Zakoreninjenost v naši tradiciji je tako močna, da deluje celo najbolj »prečiščena« plastična forma v okviru sodobnih kuboidnih in abstraktno stereometričnih tendenc še vedno dovolj »slikovito« in dekorativno.

Pa povrnimo se k spomeniku, ki ni našel svojega mesta v Jajincih, marveč v Kraljevu, pred kolodvorskim parkom, kjer je bil odkrit 29. novembra 1959 v okviru proslav svečanih obletnic in zgodovinsko pomembnih dogodkov. Da je Dolinarjev spomenik po vseh peripetijah vendarle dobil svoje zasluženo mesto, pa čeprav ne v Beogradu (Jajincih), bo v zadoščenje vsem, ki jim je pri srcu afirmacija naše likovne umetnosti. In ne v zadnji vrsti tudi slovenskim izgnancem, ki so zaradi okupatorjevega nasilja živeli v internaciji in ki so sami doživljali strahote prizorov, kakršne prikazuje Dolinarjev spomenik; saj manifestativno poudarja vizijo revolucionarno bojne vsebine, ki jo doživlja vse ljudstvo. Psihološka reakcija množičnega preplaha je ustvarila prvo skico umetnikovega osnutka v enem dnevu, že na dan streljanja žrtev v Kragujevcu novembra 1941. Idejni koncept celotne skupine je leta 1945 že obstajal, nakar je sledila nova vrsta detajlnih skic. V četvero skupin razčlenjeno množico žrtev preveva dinamika stopnjujočega se ritma; ta se preliva po kretnjah in obratih teles kakor nepremagljiva sila od posameznika do posameznika, od skupine do skupine: to je zavest skupnosti, volja do skupnega žrtvovanja, privid boja za zmago skupnih ciljev.

Spomenik v Kraljevu zaključuje umetnikovo tako plodovito razdobje monumentalne plastike. A neutrudno snujoči ustvarjalčev duh se izživlja že v novih smereh, z mladostno svežostjo se vrača v sproščeno malo in srednjo plastiko in v nenehnem vzgonu ustvarjalne sile se množe tudi kiparjeve grafične kompozicije. Hkrati bo tudi Slovenija dobila po daljšem času novo Dolinarjevo delo: v Šent Jerneju na Dolenjskem bo odkrit (3 m visok) spomenik, ki predstavlja spopad med golorokim borcem in besno napadajočim psom, ki naj pooseblja fašističnega napadalca v letih okupacije.

Fran Šijanec

